

XVI-XVIII ƏSR ANADİLLİ POEMALARDA ANA OBRAZLARI

Ana həyatın ən müqəddəs, ən ülvi varlığıdır və biz ona hər zaman səcdə qılırıq. Ana haqqı Tanrı haqqı, ana qucağı behişt guşəsi hesab olunur. Ana məhəbbətinin təcəssümü şifahi xalq ədəbiyyatından yazılı ədəbiyyatımıza qədər bütün dövrlərdə ədəbi nümunə kimi aktualdır. Yazılı ədəbiyyatımızda ana mövzusu aktual məsələlərdən biri hesab olunmaqdadır. Anaya hörmət, məhəbbət şair və yazıçılarımızın qələmində xüsusi bir yer tuturdu. Orta əsr ədəbiyyatında da bu tendensiya gözlənilir. Bu dövr poemalarında ana obrazları daha çox zamanənin tələblərinə uyğun təsvir olunub. Hüquqsuz, köməksiz, nadan ana obrazları. Poemalarımızda ana obrazları daha çox qızlarının hissələrinə Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində rast gəlinir. Leylinin Məcnuna tutulmasını bütün feodal cəmiyyəti eşidir, qorxulu bir iş tutulmuş kimi hamı ayağa qalxır və Leyli susdurulur. Məsələdən Leylinin anası xəbər tutur. Qorxuya düşən ana təlaş içində Leylinin min bir həyəcan ilə yanına çağırır, danlayıb “nəsihət verir”. Burada ananın narahatlığı cəmiyyətin övladına hansı münasibəti bəsləyəcəyi ilə bağlıdır. Ana belə başa düşürdü ki, cəmiyyətdə sevmək namussuzluq kimi qiymətləndirilir. Buna görə ananı qınamaq düzgün olmaz, çünki biz onun bu hərəkətini cəmiyyətə görə etdiyini görürük. Ana öz şəxsi rəyinə görə deyil, mövcud vəziyyətə əsasən danlayır. Leyli də bunu dərk etdiyinə görə inkar edir. Sonrakı səhnədə ana ilə qızın mükəlliməsi zamanı ananın nəcib, nəzakətli, incə qəlblə övladını dərin məhəbbətlə sevən, genişqəlblə biri olduğu görülür:

Lalə kimi səndə lütf çoxdur,
Əmma nə deyim, üzün açıqdur...

Hər surətə əks kimi baxma.

Hər gördüyünə su kimi axma. (4, s. 55)

Ana bəzi dövrün xüsusiyyətlərini müdafiə etsə də, aldanmır. Burada ana öz nəsihətində avam bir qadın kimi deyil, uzaqgörən, abırlı qadın kimi hərəkət edir. Leylinin anası əziz balasının, yenicə qucağından ayrılan, aldana biləcək qızını uğursuz bir təsadüfdən qorumağa çalışır. Onun nəzərinə hissi ilə deyil, şüurlu şəkildə mənfi tərəflərini çatdırır. Ananın iztirabları, ehtiyatları da məhz balasını düşünməyindən irəli gəlir. Leylinin könlünün açılması üçün hətta anası səhraya da aparır. Digər tərəfdən Məcnunun da anası öz nəsihətləri ilə Leylinin anasından geri qalmır. Oğlunu sərv adlandırır. Sərv də başını həmişə dik tutur, azadəliyin rəmzi sayılır. Ana da oğluna məsləhət verməklə məntiqə əsaslanır. Füzuli burada anasının verdiyi məsləhətin Məcnuna təsir etməyindən ehtiyat edirdi. Bütün bunlardan yola çıxaraq belə nəticəyə gəlinir ki, istər Leylinin, istərsə də Məcnunun anasının bəzən tənə, bəzən öyüd-nəsihətləri aqlın rəmzidir. Eşqə giriftar olan da aqla qulaq asmır. Ümumiyyətlə, bu dövrdə qələmə alınan poemalarda ana obrazları digər qadın obrazlarının şikayətləndiyi hüquqsuzluq, ar namusu məsələləri idi. Hər bir ana övladının xoşbəxt olmağını istəyir. Leylinin və Məcnunun anası da bu motiv ətrafında öyüd-nəsihət verirlər. Leylinin anası Leylinin ar-namusunu qorumağı düşünürdü, Məcnunun anası isə oğlunun özünə gəlməsini, məcnunluqdan qurtulmağı üçün dua edirdi.

Həqiri Təbrizinin “Leyli və Məcnun” əsərində Leylinin anası Füzulinin qəhrəmanından heç də fərqlənmir. O da qızının ismətinə, namusunu qorumaq üçün Leylini söz-söhbətlərdən uzaq tutmaq üçün məktəbə buraxmır. Eynilə Füzulinin qəhrəmanı kimi ana qızına nəsihət verməyə çalışır, onu Məcnun sevgisindən çəkəndirməyə çalışır.

Lakin Füzulinin Leylisindən fərqli olaraq eşqini danmayanda artıq anası da başqa yollara əl atır. Məcnunu səfeh, alçaq adlandıran ana Bulləsənin ondan bezar ola biləcəyini deyir. Ananı da qınamaq olmazdı. Çünki ana həmin dövrün qadını idi. Dövr qadını elə faciəli vəziyyətə salmışdı ki, hər şeyə namussuzluq kimi baxırdılar. Leylinin anası da qızı ərə gedəndən sonra belə qızını ağla gəlib əri ilə xoş günlər keçirməyi məsləhət görür. Hər iki ana obrazına nəzər yetirdikdə zamanənin acı həqiqətlərinin onların simasında görürük. Qızlarının xoşbəxtliyini istəyən bu biçərə analar ancaq hər şeyi zamanəyə uyğun edirdilər. Anlamadan, həyatı dərk etmədən yaşayan zavallı, yazıq analar.

Lakin bəzi poemalarda müşahidə olunan məsələlər tamamilə fərqli aspektlərdə özünü göstərir. “Leyli və Məcnun” əsərindəki ana obrazları öyüd-nəsihətlərində balalarının xoşbəxtliyi əsas tuturdusa, Məsihinin qələmə aldığı “Vərqa və Gülşə” poemasında isə ana obrazı bir qədər mənfi planda verilmişdi. Yusif Məddahdan fərqli olaraq Məsihi epizodik surətlərlə bağlı hissələri də təfərrüatla göstərilib. Vərqanı sevən Gülşə də Leyli kimi eşqini zamanəsindən gözləyir. Leylinin anası kimi Gülşanın da anası qorxuya düşür, övladına məsləhət verir, pozulmaz qanunları ona xatırladır. Gülşə da anasının qarşısında and içir. Anası qızına nəsihət verəndə bir müddət Vərqadan ayrı qalmasını deyir: “Əgər səbr edib başqa qıza baxmasa, fikri ciddidir. Digər halda o sənə layiq deyil.” Bu hadisələrdən sonra biz Gülşanın anasını mənfi obraz kimi görürük. Vərqanın anası nə qədər yeganə ciyərparəsini canından da çox sevən zərif qəlblə ana obrazını daşıyırsa, Gülşanın anası Banuqəmər bir o qədər xarakter baxımından çirkin bir qadın obrazını canlandırır. Banuqəməri Leylinin anası ilə müqayisə etmək doğru olardı. Hər iki ana qızlarının xoşbəxtliyinə qarşı çıxır. Lakin hər birinin səbəbi digərindən fərqlənir. Leylinin anası sevib-sevilməyi bilməyən, ailə-əxlaq normalarına kor-koranə şəkildə riayət edən hüquqsuz qadın idi. O, övladına nəsihət verəndə deyir:

Oğlan əcəb olmaz olsa aşiq

Aşılıq işi qıza nə layiq? (4, s. 56)

O həm də özü bilmədən bədbaxtliyə, faciəyə sürükləyirdi, balasını sevə-sevə acınacaqlı hala tərk edir. Sonradan bunu başa düşsə də, dərk etsə də, artıq gec idi. Leylinin anası öz dövrünün ağlasığmaz qanunlarında əzilən, ata evindən ər evinə qədər

eyni həyata məhkum olan bütün anaların, qadınların halına düşmüşdür və onu qınamaq olmaz. Lakin Gülşanın anası Banuqəmər nifrət hissi doğurur. Gülşa anasının zülmündən sırf onun xarakterik xüsusiyyətlərinə görə qarşı durur. Banuqəmər özü mal-pul hərisi idi. Mənsəb, şöhrətə görə ərini doğma qardaşının mülkünə sahib olub cinayətə sövq edir. Digər tərəfdən oğlunu müflisləşdirməyə yönəlmiş fikirlərlə yadda qalır. Pula düşkünlüyünə görə yeganə qızını var-dövlət satır, Möhsün şaha ərə verib vətənindən didərgin salır. Məhz bu motiv onu Leylinin anasından tamamilə fərqləndirir. Hətta Gülşa anasının əleyhinə çıxaraq onu qarğır:

Mal oldu sənün bu gün vəbalın

Beytülmal qala bu malın. (5, s. 216)

Bütün bu epizodları nəzərə alaraq bildirmək olar ki, Banuqəmər sözün əsil mənasında mənfi qadın obrazdır. O, pulu, malını dövlət öz biricə balasından üstün tutdu. Məsihi əsərdə obrazların dili məhz onların belə xüsusiyyətlərini açıb göstərir.

Orta əsr poemalarında müşahidə olunan ana obrazlarının təsvirində şairlər bir sıra hadisələrə yer verirlər. Hətta bəzi məqamlarda hadisələr qədim dövrdə aktual olan mövzularla da bağlı olur. Bu cür süjetlərdən biri də Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarnamə” əsərində verilib. Əsər on hekayədən ibarətdir və bu hekayələrdən birində ana obrazını mənfi xüsusiyyətini görmək mümkündür. “Butəmanın sərgüzəşti” adlanan 9-cu hekayədəki Rum qeysərinin qızı mənfi ana obrazlarından biridir. Övladı olmayan Misir şahı ilə evlənib hamilə qalan Rum qeysərinin qızı dayənin oğlu bilir, anası isə sirrini heç kimə demir. Bir gün Misir şahı xidmətçi istədikdə dayənin oğlunu məsləhət görür. Oğlu ilə tək qaldıqda onu öpüb bağrına basır və Xacə bu anda ana ilə oğlunu görür. Edam olunacağından qorxan Rum qeysərinin qızı oğluna böhtan atır və edam etməyi şahdan istəyir. Bu motiv “Yusif və Züleyxa” əfsanəsi ilə səsleşir. Züleyxa Misir qadınlarının yanında rüsvay olduqdan sonra oğulluğu Yusifə böhtan atdığı kimi Rum qeysəri də oğlunu şərlemişdi. Burada ananın oğluna düşmən kəsildiyini açıq-aşkar görmək mümkündür. Ana ərini oğlunu öldürməyə təhrik edir və bununla da ananın mənfi obraz olması bir daha öz təsdiqini tapır. Oğlu isə günahsız olduğunu sübut etməyə çalışsa da, onu öldürməyi əmr edirlər. Hadisələr inkişaf etdikcə burada qadının əzab çəkdiyini görürük. Gülşanın anası Banuqəmər kimi Rum qeysərinin qızı da övladını deyil, özünü düşündürür. Belə ana obrazları orta əsr ədəbiyyatı nümunələrində müşahidə olunur. Ana obrazları əsərlərdə məişət lövhələri ilə yanaşı verilir. Ana məhəbbəti, övlad həsrəti, vəfa və sədaqət kimi səmimi hissləri özündə ehtiva edən qadın-ana obrazları “Bəxtiyarnamə” əsərinin digər hekayələrində də göstərilmişdir. Deryaya atılmış oğlanlarının xiffətini çəkən ana obrazının dərdi övlad həsrəti ilə yaşayanların dərdi qədər çoxdur. Biçarə ananın artıq taqəti qalmamışdır. Ana “ahi-həsrət” çəkib fəryad qoparırdı. Fədai ananın çarəsizliyini bu cür ifadə edirdi:

Məni yaxdı fəraqü nari-hicran

Bu dərdə varmı ola hiç dərman?

Məni dərd aldı, dərman getdi aləm

Yan, ey canım ki, canan getdi, əldən. (3, s. 51)

Fədai “Bəxtiyarnamə” əsərində yeni müsbət qadın obrazları yaratmışdı. Bu qadın-ana obrazları həm də sədaqətli həyat yoldaşlarıdır. Xacə Həsənin qadını da illərlə ərini gözləyən vəfalı, rəfiqə həm də mehriban ana obrazı kimi qələmə alınmışdır. Ümumi mənşərəyə nəzər saldıqda orta əsr poemalarında müxtəlif xarakterli ana obrazını görmək mümkündür. Hüquqsuz olsa da, övladını düşünən Leylinin anası kimi də, pula hərisliyindən yeganə balasını satan Banuqəmər kimi də, deryaya atılmış balalarının fəryadını qoparıb dərdini çəkən ana da bu dövrün qadın obrazları sırasındadır. Bu obrazlar mənfi və ya müsbət xarakterə malik olsa da, qəhrəmanın həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi. Altı cildə. III cild, Bakı: Elm, 2009, 736 səh.
2. Babayev Y.M. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Dərslük. Bakı: “Elm və təhsil, 2014, 760 səh.
3. Fədai. Bəxtiyarnamə. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 168 səh.
4. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 336 səh.
5. Məsihi. Vərqa və Gülşa. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 336 səh.
6. Səfərlil.Ə., X.Yusifli. “Azərbaycan ədəbiyyat tarixi (qədim və orta əsrlər)”, Bakı: Ozan, 2008, 696 səh.
7. Səfərlil.Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı: Yazıçı, 1982, 206 səh.

Açar sözlər: ana, qadın, övlad, məhəbbət, Leyli, Banuqəmər

Key words: mother, woman, child, love, Leyli, Banuqəmər

Ключевые слова: мама, женщина, ребенок, любовь, Лейли, Банугамер

XVI-XVIII əsr anadilli poemalarda ana obrazları

Xülasə

Məqalədə XVI-XVIII əsrlərdə qələmə alınan anadilli poemalarda yer alan ana obrazlarının xarakteristikası, bir-biriləri ilə fərqli və oxşar cəhətləri, dövrün, zamanın ana və onun övladına bəxş etdiyi normalar öz əksini tapmışdı. Ananın övladına olan məhəbbəti, fədakar ana obrazları əsas prioritet hesab olunsa da, bəzi əsərlərdə mənfi ana obrazlarına da rast gəlmək mümkündür. Eyni ilə övladının xoşbəxtliyi üçün çalışan analardan fərqli olaraq sırf pula, mülkə hərisliyindən balasını bəlkə də heç vaxt yaxasını qurtara bilməyəcəyi dərin bir yoxuşa sürükləyən ana obrazı da bu dövrün məhsuludur. Sənətkarlarımızın da bu mövzulara diqqət yetirməsi tədqiqat baxımından daha uğurludur.

Mother characters in native language poems of XVI-XVIII centuries

Summary

The article reflected the characteristics of the characters of mothers in the native language poems written in the XVI-XVIII centuries, their differences and similarities with each other, the norms given by the time to the mother and her child.

Although a mother's love for her child and selfless mother's characters are the main priority, negative characters of mothers can also be found in some works. At the same time, unlike mothers who work for the happiness of their children, the character of mother dragging her child to a deep hill where she will probably never be able to get rid of her greed for money and possessions is also a product of this period. The fact that our masters also pay attention to these topics is more successful in terms of research.

Материнские персонажи в поэмах на родном языке XVI-XVIII вв.

Резюме

В статье нашли отражение особенности образов матерей в стихотворениях на родном языке XVI-XVIII вв., их различия и сходства друг с другом, нормы, данные временем матери и ее ребенку. Хотя любовь матери к своему ребенку и бескорыстные материнские образы являются главным приоритетом, в некоторых произведениях можно встретить и негативные образы матерей. В то же время, в отличие от матерей, работающих на благо своих детей, образ матери, тащашей своего ребенка в глубокую гору, где она, вероятно, никогда не сможет избавиться от своей жадности к деньгам и имуществу, также является продуктом этот период. Направленность наших авторов на эти темы более успешна в исследовательском плане.

Rəyçi: dos. M.T.Vəliyev